

ΝΕΟΙ ΤΥΜΒΟΙ ΣΤΗΝ ΠΕΛΛΑΙΑ ΧΩΡΑ

Ανατολικά και δυτικά της Πέλλας, δεξιά και αριστερά της Βασιλικής οδού (αργότερα Εγνατίας)¹, αλλά και κατά μήκος άλλων αρχαίων δρόμων, που διέσχιζαν την πελλαία χώρα², εντοπίστηκαν μέχρι τώρα δεκαπέντε τύμβοι (Σχ. 1). Οι επτά από αυτούς βρίσκονται ανατολικά της Πέλλας, οι δύο στα βορειοανατολικά της, οι τρεις στα δυτικά της, οι δύο στα βόρειά της και ένας κοντά στην αρχαία κώμη του Αρχοντικού Γιαννιτσών. Πριν από την έρευνα της πελλαίας χώρας γνωρίζαμε μόνο δέκα τύμβους, έξι στα ανατολικά της Πέλλας, δύο στα βορειοανατολικά της και δύο στα δυτικά της. Έξι από τους γνωστούς από παλαιότερα τύμβους δεινδροφυτεύθηκαν στη δεκαετία του '50, δυσκολεύοντας σήμερα την ανασκαφή τους.

Πρώτα θα δούμε με συντομία τους γνωστούς τύμβους³, αρχίζοντας από αυτούς που βρίσκονται ανατολικά της Πέλλας, στη συνέχεια σ' αυτούς που βρίσκονται στα βορειοανατολικά και τέλος, στους τύμβους, που βρίσκονται στα δυτικά της.

Ο πρώτος τύμβος⁴ ανατολικά της Πέλλας βρίσκεται σε απόσταση 350 μ. περίπου από το ανατολικό «κάθετο» σκέλος του τείχους της ελληνοιστικής πόλης και 450 μ. βόρεια από το σημερινό δρόμο Ν. Χαλκηδόνας-Γιαννιτσών. Έχει περίμετρο 140 μ. και βρίσκεται πάνω στη ράχη του πρώτου χαμηλού λόφου ανατολικά της Πέλλας. Ο κωνόμορφος τύμβος βρίσκεται πάνω από ιδιόμορφο υπόγειο λαξευτό πολυθάλαμο τάφο, που αρχικά είχε κτιστή είσοδο από νότια. Ο τάφος ήταν συλημένος ήδη πριν από το 19ο αι., όπως αναφέρουν οι περιηγητές που τον περιέγραψαν και το σχεδίασαν.

1. Για την Εγνατία οδό, βλ. L. Gounaropoulou - M. B. Hatzopoulos, *Les milliaires de la voie Egnatiénne entre Heraclée des Lyncestes et Thessalonique* (1985) 12 κ.ε.

2. Για την πελλαία χώρα βλ. Π. Χρυσοστόμου, Ο τύμβος Α της Ραχώνας Πέλλας, Αμητός, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μ. Ανδρόνικο (1986) 1007-1009. Του ίδιου, Η τοπογραφία της βόρειας Βοττιαίας-Πέλλα, η αποικία της Πέλλας και οι χώρες τους, Πρακτικά του Συνεδρίου στη Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, «Πόλις και χώρα» στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη, 9-11 Μαΐου 1986 (εκδίδεται). Του ίδιου, Πελλαία χώρα και γειτονικές πόλεις, στο μικρό οδηγό της έκθεσης «Πέλλα, πρωτεύουσα των αρχαίων Μακεδόνων» (1987) 30-33.

3. Για τους γνωστούς τύμβους της Πέλλας, βλ. F. C. H. Pouqueville, *Voyage de la Grece* (1826), III 117 και σημ. 1. M. E. M. Cousinery, *Voyage dans la Macedoine* (1831) I 90. W. M. Leake, *Travels in Northern Greece* (1835) III 260. A. Delacoulonche, "Le berceau de la puissance Macédoine des bords de l'Haliacmon et ceux de l'Axios", *Archives des Missions Scientifiques et Littéraires* 8 (1859) 139. C. F. v. d. Clotz, *Ein Ausflug nach Macedonien* (1894) 29. Μ. Χρυσόχοος, *Επετηρίς Πανασσού I* (1896) 13 κ.ε. A. Struck, *Makedonische Fahrten II, Makedonische Niederlande* (1908) 88.

4. Βλ. Σχέδιο, τύμβος αρ. 1. Πρόκειται για τον τύμβο 3 του χάρτη του Struck.

Ο δεύτερος τύμβος⁵ ανατολικά της Πέλλας βρίσκεται στη ράχη του ίδιου λόφου, αλλά νοτιότερα και σε μεγαλύτερη απόσταση από την πόλη, γύρω στα 600 μ. Από το σημερινό δρόμο Ν. Χαλκηδόνας-Γιαννιτσών απέχει 335 μ. Το σχήμα του διατηρείται καλύτερα και έχει την ίδια περίμετρο με τον πρώτο.

Ο τρίτος τύμβος⁶ ανατολικά της Πέλλας βρίσκεται σε απόσταση 1,5 χλμ. περίπου από την ελληνοιστική Πέλλα, πάνω στη ράχη του επόμενου ανατολικού λόφου, απέχοντας μόνο 30 μ. βόρεια του σημερινού δρόμου. Έχει και αυτός την ίδια περίμετρο, όπως και οι προηγούμενοι.

Ο τέταρτος τύμβος⁷ ανατολικά της Πέλλας βρίσκεται σε απόσταση λιγότερη από 3 χλμ. από την πόλη και απέχει μόνο 60 μ. από το σημερινό δρόμο. Πρόκειται για μεγάλο τύμβο περιμέτρου 180 μ., που κρύβει μακεδονικό τάφο όπως δείχνει η λατύπη μαρμάρου και πωρολίθου, που υπάρχει στην περιοχή.

Ο πέμπτος τύμβος⁸ βρίσκεται σε μια απόσταση 3,3 χλμ. ανατολικά της Πέλλας και απέχει δέκα μέτρα περίπου νότια του σημερινού δρόμου. Βρίσκεται και αυτός, όπως και ο προηγούμενος πάνω στη ράχη χαμηλού λόφου. Έχει μικρότερη περίμετρο από τους προηγούμενους, γύρω στα 115 μ. Επειδή καλλιεργούνταν μέχρι πρόσφατα έχει χάσει αρκετό από το αρχικό του ύψος.

Ο έκτος και ανατολικότερος τύμβος⁹ της Πέλλας βρίσκεται σε απόσταση 4 χλμ. περίπου από την πόλη και αμέσως βόρεια του σημερινού δρόμου. Έχει περίμετρο 125 μ. και δημιουργήθηκε πάνω στη ράχη χαμηλού λόφου. Στο δυτικό του τμήμα ανασκάφηκε το 1986 μεγάλος κιβωτιόσχημος τάφος (εξωτερικών διαστάσεων: μήκος 3,95 μ., πλάτος 2,35 μ.), κτισμένος με τέσσερις δόμους, που καλυπτόταν με πέντε μακρόστενες πλάκες (Εικ. 1). Το υλικό με το οποίο κτίστηκε ο τάφος ήταν ντόπιος ασβεστόλιθος Κουφαλιών. Ο τάφος, εκτός από την πρόσφατη λαθρανασκαφή του, που έγινε η αφορμή για την ανασκαφική έρευνα είχε συληθεί ήδη από την αρχαιότητα, με κάθετο όρυγμα στον τύμβο και τρύπα στο βόρειο τμήμα της ανατολικής στενής του πλευράς. Ο τάφος έφερε στα εσωτερικά του τοιχώματα επίχρισμα από λευκό λεπτό κονίαμα, που με εγχαράξεις διαμορφωνόταν αρχιτεκτονικά. Κάτω από τον ανώτερο τέταρτο δόμο, που προεξέχει φέρει κατά διαστήματα σιδερένια άγκιστρα, που χρησιμοποιήθηκαν στην ταφή για το κρέμασμα αναθημάτων και γιρλαντών. Οι δύο στενές πλευρές του δαπέδου του τάφου ήταν βαθύτερες, για την τοποθέτηση των ποδιών της ξύλινης κλίνης, η ράχη της οποίας στηριζόταν στο φυσικό βράχο, που αφέθηκε ανάμεσα στα λαξεύματα. Στην επίχωση του τάφου βρέθηκαν μερικές πήλινες επίχρυσες χάντρες περιδεραίου, μικρά χρυσά άνθη από στεφάνι μυρτιάς, μερικά όστρακα ελληνοιστικών αγγείων και πήλινο μελαμβαφές λυχνάρι, που χρονολογεί τον τάφο στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

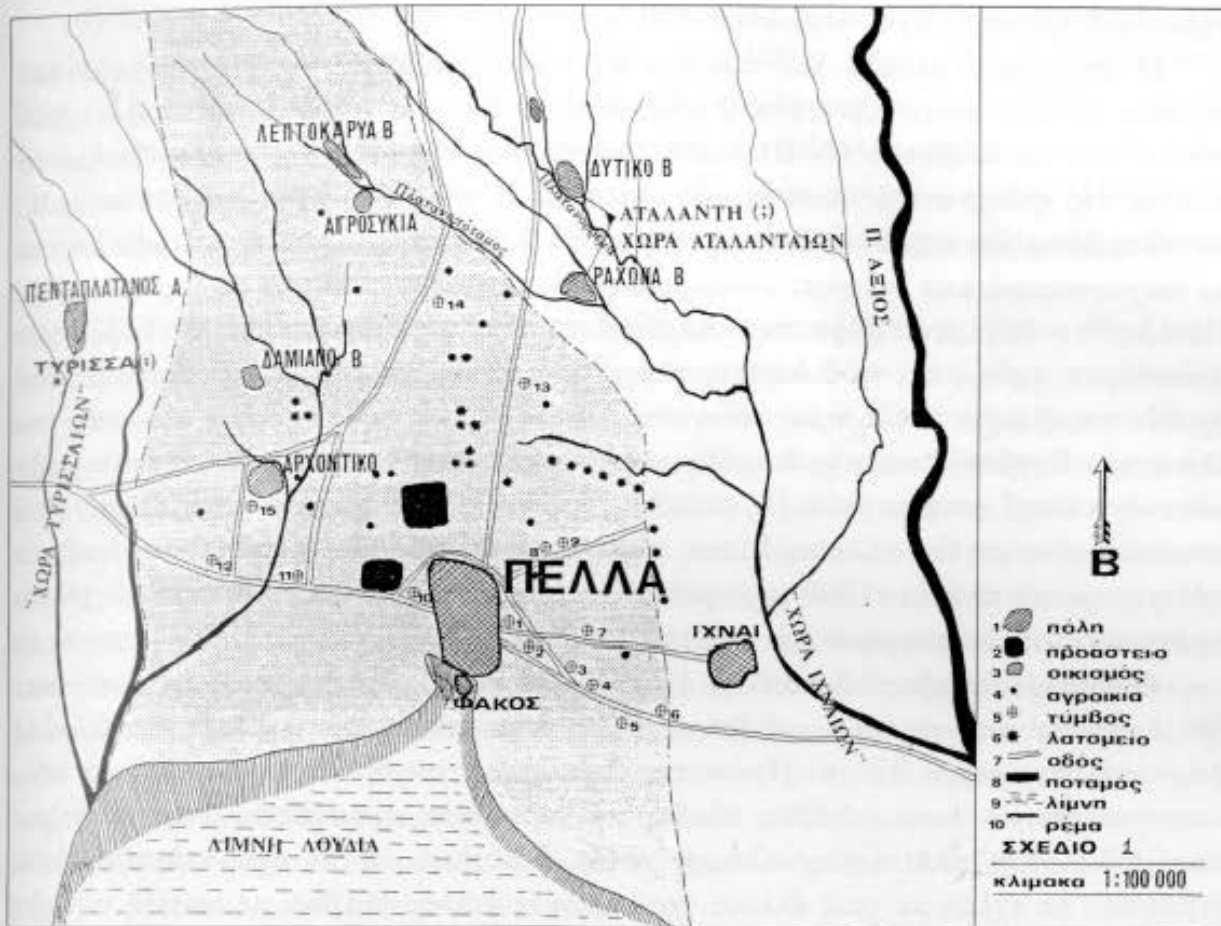
5. Βλ. Σχέδιο, τύμβος αρ. 2. Πρόκειται για τον τύμβο 4 του χάρτη του Struck.

6. Βλ. Σχέδιο, τύμβος αρ. 3. Πρόκειται για τον τύμβο 5 του χάρτη του Struck.

7. Βλ. Σχέδιο, τύμβος αρ. 4. Πρόκειται για τον τύμβο 6 του χάρτη του Struck.

8. Βλ. Σχέδιο, τύμβος αρ. 5. Πρόκειται για τον τύμβο 7 του χάρτη του Struck.

9. Βλ. Σχέδιο, τύμβος αρ. 6. Πρόκειται για τον τύμβο 8 του χάρτη του Struck.

Σχ. 1. Η πελλαία χώρα κατά την ελληνιστική εποχή.

Οι τύμβοι ανατολικά της Πέλλας, στους οποίους αναφερθήκαμε παραπάνω, δημιουργήθηκαν εκατέρωθεν της Βασιλικής οδού, πάνω στις ράχες χαμηλών λόφων, που σβήνουν νοτιότερα από την αρχαία οδό. Η επιλογή της θέσης τους έγινε, τόσο για την καλύτερη προβολή τους, όσο και για την ευκολότερη λάξευση των ορυγμάτων μέσα στο φυσικό ασβεστολιθικό βράχο, για το κτίσιμο των μακεδονικών, των μεγάλων κιβωτιόσχημων, των υπόγειων λαξευτών ή άλλων τάφων.

Οι περιηγητές αναφέρουν ένα έβδομο τύμβο¹⁰ βορειοανατολικά της Πέλλας κοντά σε ένα μονοθάλαμο μακεδονικό τάφο, που θα έφερε και αυτός αρχικά τύμβο¹¹. Ο έβδομος και ο όγδοος τύμβος με το μακεδονικό τάφο έχουν ισοπεδωθεί, ο μακεδονικός τάφος έχει καταχωστεί και δε στάθηκε ακόμα δυνατός ο εντοπισμός τους. Βρίσκονταν βόρεια ενός αρχαίου δρόμου, που οδηγούσε στα μεγάλα λατομεία των Κουφαλιών, ο οποίος χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα.

Ο πρώτος τύμβος¹² δυτικά της Πέλλας βρίσκεται σε απόσταση 400 μ. περίπου από το δυτικό «κάθετο» σκέλος του τείχους της Πέλλας και απέχει 125 μ. βόρεια του

10. Βλ. Σχέδιο, τύμβος αρ. 8. Πρόκειται για τον τύμβο 10 του χάρτη του Struck.

11. Βλ. Σχέδιο, τύμβος αρ. 9.

12. Βλ. Σχέδιο, τύμβος αρ. 10. Πρόκειται για τον τύμβο 2 του χάρτη του Struck.

σημερινού δρόμου. Έχει περίμετρο 130 μ.

Η απόσταση μεταξύ του πρώτου ανατολικού τύμβου της Πέλλας και του πρώτου δυτικού είναι γύρω στα 2 χλμ. Αφαιρώντας τις αποστάσεις των τύμβων αυτών από τα «κάθεται» (N-B) σκέλη του τείχους της Πέλλας, υπολογίζουμε το πλάτος της πόλης στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. Η πόλη ήδη μέσα στον 4ο αι. π.Χ. καταλαμβάνει μια τεράστια έκταση (γύρω στα 2.500 στρέμματα) και περιβάλλεται με τείχος περιμέτρου 7-8 χλμ. Το τείχος, που περιέβαλλε το λόφο του χωριού της Π. Πέλλας, το λεγόμενο λόφο της Ακρόπολης, που μετονομάστηκε σε λόφο των Ανακτόρων, καθώς και το δυτικότερο λόφο από τα Ανάκτορα, κατευθυνόταν με δύο σχεδόν παράλληλα σκέλη προς νότο, όπου η πόλη γινόταν στενότερη, εξαιτίας του έλους του Βορβόρου και της διαμόρφωσης του εδάφους. Ο Φάκος, που ήταν νησίδα μέσα στο έλος, αναφέρεται ως η μοναδική ακρόπολη και φρούριο της Πέλλας, που επικοινωνούσε με την πόλη με ξύλινη γέφυρα. Έτσι η Πέλλα φαίνεται να είναι μια πόλη με μικρό πλάτος (1300 μ. περίπου) και διπλάσιο μήκος (γύρω στα 2,5 χλμ.), πράγμα το οποίο αναφέρει και ο Στράβων (VII 330, 23).

Ο δεύτερος τύμβος¹³ δυτικά της Πέλλας απέχει 3,3 χλμ. περίπου από αυτήν και 60 μ. βόρεια από το σημερινό δρόμο. Είναι ο μεγαλύτερος τύμβος της πελλαιάς χώρας με περίμετρο 270 μ. Πρόκειται ουσιαστικά για διπλό τύμβο. Αρχικά δηλ. κατασκευάστηκε ένας μεγάλος τύμβος και αργότερα προστέθηκε ένας δεύτερος παρόμοιος στην πλαϊνή του πλευρά, νότια ή βόρεια. Έτσι σχηματίστηκε ένας τεράστιος σε σχέση με τους άλλους της περιοχής διπλός τύμβος, με ωοειδή κάτοψη και δύο κορυφές, κατεύθυνσης N-B (Εικ. 2).

Αυτή η κατεύθυνση εξηγείται γιατί, εκτός από τη Βασιλική οδό, που περνούσε νότια από τον τύμβο, υπήρχε πιθανόν και ένας δεύτερος δρόμος, που περνούσε αμέσως ανατολικά του. Ο δρόμος αυτός υπήρχε στα χρόνια της τουρκοκρατίας και χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα. Ο διπλός αυτός τύμβος καλύπτει μακεδονικούς τάφους, όπως δείχνουν το μέγεθος, καθώς και η λατύπη μαρμάρου, ασβεστολίθου και πωρολίθου, που παρατηρείται στην επίχωση.

Αναφερθήκαμε με συντομία στους γνωστούς τύμβους, που βρίσκονται ανατολικά, βορειοανατολικά και δυτικά της Πέλλας. Στη συνέχεια θα μιλήσουμε για τους τύμβους, που εντοπίστηκαν τα τελευταία χρόνια στην πελλαιά χώρα. Πρόκειται για πέντε ακόμα τύμβους, από τους οποίους ερευνήθηκαν με σωστικές ανασκαφές οι δύο.

Ο πρώτος¹⁴ από τους νέους τύμβους εντοπίστηκε στη θέση «Παλιόμυλος», σε απόσταση 2 χλμ. περίπου ανατολικά της Πέλλας και σε απόσταση 80 μ. βόρεια ενός αρχαίου δρόμου, που ένωνε απευθείας την Πέλλα με τις Ίχνες και ο οποίος χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα. Αυτό δείχνουν, εκτός από τον τύμβο, οι συστάδες των τάφων, οι επιτύμβιες στήλες ή οι βάσεις τους, καθώς και οι αγροικίες, που εντοπίστηκαν εκατέρωθέν του.

13. Βλ. Σχέδιο, τύμβος αρ. 11. Πρόκειται για τον τύμβο 1 του χάρτη του Struck.

14. Βλ. Σχέδιο, τύμβος αρ. 7.

Ο δεύτερος τύμβος¹⁵ από τους νεοεντοπισμένους βρίσκεται σε απόσταση 5 χλμ. περίπου δυτικά της Πέλλας και απέχει γύρω στα 100 μ. βόρεια από το δρόμο, στη θέση «Πηγάδι» ή «Στάνη του Πετρούση». Η καλλιέργεια των τελευταίων χρόνων έχει ελαττώσει το ύψος του και έχει απλώσει σημαντικά την περιφέρειά του. Το ύψος του υπολογίζεται στα 3 μ., ενώ η διάμετρός του είναι αρκετά μεγάλη. Μέσα στην αρχική του περιφέρεια και κάτω από την αρχική επιφάνεια του εδάφους, πιθανόν βρίσκονται οι τάφοι κάποιας οικογένειας Μακεδόνα εταίρου, πράγμα που ίσως να αποδείξει η προγραμματιζόμενη για το 1988 ανασκαφική έρευνα. Όπως έδειξαν οι δοκιμαστικές τομές που έγιναν το 1987, στο χαμηλό λόφο στη ράχη του οποίου κατασκευάστηκε ο τύμβος στο πρώτο μισό του 3ου αι. π.Χ. προϋπήρχε ποιμενική εγκατάσταση της ύστερης νεολιθικής εποχής. Ποιμενική εγκατάσταση υπήρχε και μέχρι πρόσφατα αμέσως νοτιοδυτικά του τύμβου. Η θέση για τη δημιουργία του τύμβου επιλέχτηκε, γιατί βρισκόταν κοντά και βόρεια της Βασιλικής οδού σε περίοπτο σημείο και ο λόφος ήταν από μαλακό βράχο, που σκαβόταν εύκολα για την κατασκευή μακεδονικών ή μεγάλων κιβωτιόσχημων ή άλλων τάφων. Στην επίχωση του τύμβου παρατηρείται λατύπη μαρμάρου, πωρολίθου και ασβεστολίθου Κουφαλίων. Στην περιοχή νότια και νοτιοδυτικά του τύμβου, εκατέρωθεν της Βασιλικής οδού βρέθηκαν κιβωτιόσχημοι τάφοι, αρχιτεκτονικά μέλη επιτύμβιου ναύσκου από ασβεστόλιθο, θραύσματα μαρμάρινου κίονα ιωνικού ρυθμού, μαρμάρινο κεφάλι γυναικείας μορφής (σήμερα χαμένο), καθώς και χρυσό νόμισμα Αλεξάνδρου Γ', που σήμερα βρίσκεται στο Μουσείο Θεσσαλονίκης.

Σε απόσταση 4,3 χλμ. βόρεια από την Πέλλα βρίσκεται ακόμα ένας τύμβος¹⁶, που συμβατικά ονομάστηκε τύμβος Β της Ραχώνας Πέλλας. Βρίσκεται αμέσως ανατολικά ενός αρχαίου δρόμου, που διέσχισε την πελλαία χώρα με κατεύθυνση Ν-Β και που κατέληγε στην Παιονία. Πιθανόν ανήκε σε οικογένεια Μακεδόνα εταίρου, όπως δείχνει και η μεγάλη αγροικία, που εντοπίστηκε πρόσφατα νοτιοανατολικά του τύμβου, πάνω σε πλάτωμα λόφου. Οι αγροικίες είναι κτισμένες σε επιλεγμένες θέσεις, πάνω σε πλατώματα λόφων, μέσα σε εύφορη γη και κοντά σε πηγές νερού. Οι αγροικίες αυτές εντοπίζονται κυρίως από τα λακωνικού τύπου κεραμίδια στέγης, από τα κομμάτια πιθαριών, τα όστρακα αμφορέων και άλλων πήλινων ή λίθινων αγγείων, τις μυλόπετρες και τους λίθους των θεμελίων τους. Μέχρι τώρα έχουν εντοπιστεί αρκετές αγροικίες ανατολικά, βόρεια και βορειοδυτικά της Πέλλας, μέσα στην πελλαία χώρα.

Τύμβος Ραχώνας Α¹⁷: Η παράδοση το 1981 του μπροστινού τμήματος μαρμάρινου λιονταριού φυσικού μεγέθους και επίστεψης μικρής μαρμάρινης στήλης οδήγησε στην ανασκαφή του τύμβου Α της Ραχώνας Πέλλας σε δύο ανασκαφικές περιόδους (1984-85). Τα ευρήματα αυτά βρέθηκαν σε απόσταση 6 χλμ. περίπου βόρεια της Πέλλας, πάνω σε πλάτωμα λόφου και ανατολικά από αρχαίο δρόμο, που ένωνε την

15. Βλ. Σχέδιο, τύμβος αρ. 12.

16. Βλ. Σχέδιο, τύμβος αρ. 14.

17. Βλ. Σχέδιο, τύμβος αρ. 15. Βλ. Χρυσοστόμου, Ο τύμβος Α της Ραχώνας Πέλλας, ό.π.

Κάτω Μακεδονία με την Παιονία. Ο ιδιοκτήτης του αγρού ισοπέδωσε το μικρό τύμβο με μηχανήμα και απομάκρυνε αρκετές λιθοπλίνθους, που ανήκαν στα ταφικά μνημεία. Στη συνέχεια κατασκάφτηκε ο γύρω χώρος με σκοπό να βρεθεί ο πιθανολογούμενος τάφος με τα πολύτιμα αντικείμενα. Στην προσπάθειά τους αυτή βρέθηκε το τμήμα του λιονταριού, αλλά καταστράφηκαν ακόμα και τα θεμέλια των ταφικών μνημείων. Ευτυχώς δε βρήκαν τους δύο τάφους που κάλυπτε ο τύμβος. Στην εύρεση του τάφου Α οδηγηθήκαμε από τη διαδρομή των αρχαίων τυμβωρύχων, που καταστρέφοντας το μεγαλύτερο τμήμα του μνημείου ΙΙ με όρυγμα βάθους 3 μ., δημιούργησαν οριζόντια σήραγγα, διεύθυνσης Ν-Β, ικανή ώστε να τους οδηγήσει στη νότια πλευρά του τάφου. Στη συνέχεια άνοιξαν τρύπα, αφαιρώντας μισή λιθόπλινθο του δεύτερου δόμου του τάφου και το σύλησαν. Ο τάφος σε μεταγενέστερα χρόνια δέχτηκε και μια δεύτερη επιδρομή, αυτή τη φορά από τη ΒΑ γωνία της στέγης του. Οι τυμβωρύχοι απομάκρυναν το βόρειο μισό της ανατολικής καλυπτήριας πλάκας, μπήκαν στον τάφο και επειδή δε βρήκαν τίποτε το πολύτιμο και άπειροι όπως ήταν, άνοιξαν λάκκο στο δάπεδο και από μια τρύπα στο δυτικό και στο βόρειο τοίχο του, στον τρίτο και δεύτερο δόμο αντίστοιχα. Οι προσπάθειές τους αυτές στηρίζονταν στην απλοϊκή ελπίδα, ότι θα υπήρχε κάποιος κρυμμένος θησαυρός σε συνεχόμενο χώρο. Κατέστρεψαν επίσης χαμηλό θρανίο, που βρισκόταν σε επαφή με το δυτικό τοίχο του τάφου. Στο θρανίο αρχικά είχε τοποθετηθεί η νεκρική ξύλινη κλίνη με τα οστά του νεκρού. Κομμάτια σιδερένιων μαχαιρών, λόγχης και αιχμη βέλους, μας οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι στον τάφο Α ήταν θαμμένος κάποιος εταίρος πολεμιστής.

Ο τάφος ήταν τοποθετημένος μέσα σε ορθογώνιο όρυγμα βάθους 3,5 μ. Είναι ένα τετράπλευρο κτίσμα από λιθοπλίνθους ντόπιου ασβεστολίθου, με εξωτερικές διαστάσεις 3,90 μ. × 2,80 μ. και ύψος 2,5 μ. Ο κατά μήκος άξονάς του έχει κατεύθυνση Α-Δ, όπως και ο δεύτερος τάφος. Οι τέσσερις τοίχοι του δεν αφήνουν κανένα άνοιγμα. Η ταφή έγινε από πάνω και ύστερα από την τελετή ο τάφος έκλεισε οριστικά με την τοποθέτηση των πέντε καλυπτήριων πλακών, που στο μέσο τους ήταν παχύτερες, για να μη σπάσουν από το βάρος των χωμάτων του τύμβου, πράγμα που τελικά δεν αποφεύχθηκε. Η οροφή του τάφου είχε καλυφθεί με σανίδες, που στηρίχτηκαν στην πατούρα που έγινε στο πάνω μέρος του ανώτατου δόμου των τοίχων του. Τα τοιχώματα του εσωτερικού του έφεραν κονιάματα, κάτω ζώνη με λευκό κονίαμα, στο μέσο κόκκινο και στο ανώτερο τμήμα πάλι λευκό.

Ο τάφος Β είναι ένα παρόμοιο κτίσμα, αλλά μικρότερος. Καλυπτόταν με επτά μακρόστενες αμφικλινείς πλάκες. Το εσωτερικό του ήταν καλυμμένο με λεπτό λευκό κονίαμα. Ο τάφος ήταν γεμάτος από χώμα, που είχε εισχωρήσει μετά την αφαίρεση της δυτικότερης πλάκας της στέγης του από τους τυμβωρύχους. Στο ανώτερο τμήμα της επίχωσης του τάφου βρέθηκε χάλκινο ασσάριο του αυτοκράτορα Βάλη (367-375 μ.Χ.), ένδειξη ότι ο τάφος συλήθηκε την εποχή αυτή. Οι δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι του τύμβου Α ανήκουν στη γνωστή στη Μακεδονία ομάδα κτιστών τάφων, μεγάλων σχετικά διαστάσεων και χωρίς άνοιγμα εισόδου.

Νοτιοδυτικά του τάφου Α αποκαλύφθηκε θεμελίωση μνημείου Ι, κατεύθυνσης

N-B (μήκους 4,70 μ. και πλάτους 1,70 μ.) και μεγάλες λιθόπλινθοι από ασβεστόλιθο που σχημάτιζαν ψηλό πόδιο, πάνω στο οποίο ήταν στημένο το λιοντάρι. Είχε κατεύθυνση προς νότο και κοιτούσε προς τα δυτικά, απ' όπου περνούσε ο δρόμος. Γύρω από το μνημείο αυτό βρέθηκαν και άλλα κομμάτια του λιονταριού, που δείχνουν ότι το πίσω μέρος του ήταν δουλεμένο και από άλλα κομμάτια μαρμάρου. Όπως φαίνεται από την κατεύθυνση του κορμού και των μπροστινών του ποδιών, το πίσω μέρος του σώματός του ήταν ξαπλωμένο με τα πόδια προς την κοιλιά. Το συνολικό μήκος του ήταν γύρω στα 2 μ. Όπως έδειξε η μελέτη του χρονολογείται γύρω στα 320 π.Χ. και ο γλύπτης του ήταν Αθηναίος από τον κύκλο του Λυσίππου.

Ανατολικά του μνημείου I υπήρχε ένα ακόμα μνημείο II. Όπως έδειξαν τα σπαράγματα του, πρόκειται για βαθύ ναύσκο με αετωματική επίστεψη, που έφερε μεγάλο επιτύμβιο ανάγλυφο καθιστής δέσποινας, που δεξιωνόταν άλλη μορφή. Από το ναύσκο σώθηκαν η αριστερή παραστάδα του, που απολήγει σε ιωνικό ημικίονα, το κεντρικό ανθεμωτό και ένα από τα πλάγια ακρωτήρια, καθώς και κομμάτια από την αετωματική του επίστεψη.

Ένα άλλο μνημείο III στηριζόταν πάνω σε μεγάλο κίονα από ασβεστόλιθο δωρικού ρυθμού. Βρέθηκε ακόμα ασβεστολιθική βάση για στήριξη στήλης.

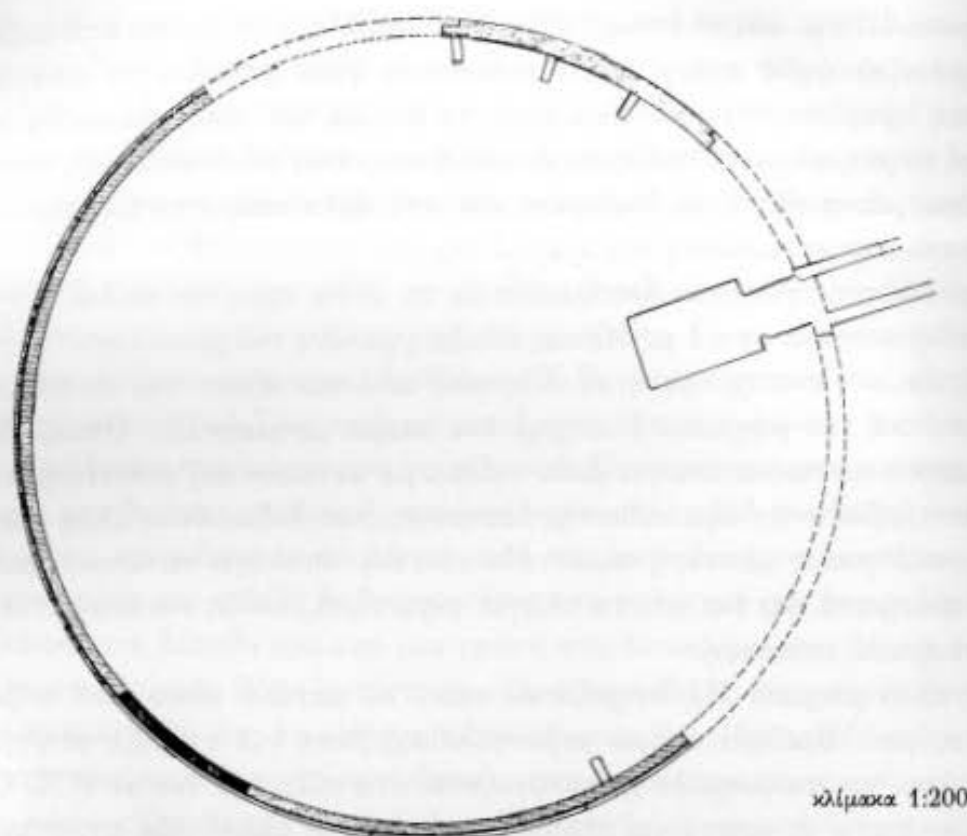
Οι τάφοι και τα μνημεία χρονολογούνται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Ο τύμβος ανήκε πιθανότατα σε οικογένεια εταίρου, που είχε την ιδιοκτησία της στην περιοχή αυτή της πελλαίας χώρας.

Οι Μακεδόνες εταίροι στα χρόνια του Φιλίππου Β' ήταν 800 περίπου. Σύμφωνα με το Θεόπομπο (απόσπ. 224), όλοι μαζί κατείχαν τόση έκταση γης όση οι 10.000 πλουσιότεροι γαιοκτήμονες στα άλλα ελληνικά κράτη. Βέβαια αυτό θεωρείται υπερβολή, αλλά είναι ενδεικτικό για τη μεγάλη κτηματική περιουσία που κατείχαν οι ευγενείς Μακεδόνες. Η Πέλλα ήταν πρωτεύουσα του μακεδονικού κράτους και η γη στην πελλαία χώρα απέκτησε υπεραξία. Οι διαθέσιμες βασιλικές εκτάσεις παραχωρήθηκαν προφανώς στους εταίρους, που εγκαταστάθηκαν στην Πέλλα. Στα κτήματα που τους παραχωρήθηκαν ιδρύθηκαν αγροικίες για την αποτελεσματικότερη και εντατικότερη εκμετάλλευση της γης.

Το «Ηρώο» του Αρχοντικού Γιαννιτσών (Σχ. 2):

Σε απόσταση 4,5 χλμ. ΒΔ της Πέλλας υπάρχει μεγάλη τούμπα, που κατοικείται από τη μέση Νεολιθική περίοδο μέχρι τα υστεροβυζαντινά χρόνια, όπως δείχνει η επιφανειακή κεραμική. Η τούμπα έχει έκταση γύρω στα 100 στρέμματα και στο νότιο τμήμα της έχει ύψος γύρω στα 20 μ. Το βόρειο άκρο της έγινε από τις επιχώσεις της ιστορικής περιόδου. Η τούμπα περιβάλλεται από βόρεια και ανατολικά από μικρό χείμαρρο, που τροφοδοτείται από πηγή, που υπάρχει Δ-ΒΔ της τούμπας. Κατοίκηση από τα νεολιθικά μέχρι και τα ελληνιστικά χρόνια υπάρχει σε μεγάλη έκταση νότια και δυτικά της τούμπας. Έτσι η κατοικημένη έκταση ανέρχεται γύρω στα 300 στρέμματα. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη, τη σημαντικότερη και την παλαιότερη προϊστορική τούμπα της βόρειας Βοττιαίας, όπου τα τελευταία χρόνια έχουμε εντοπίσει αρκετές προϊστορικές τούμπες.

Στα κλασικά χρόνια ο οικισμός του Αρχοντικού ήταν η σημαντικότερη κώμη

Σχ. 2. Σχηματική κάτοψη του «Ηρώου» του Αρχοντικού.

της πελλαίας χώρας. Στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. χρονολογείται μαρμάρινος πεσσός που ανήκε στη Μαμάλα, την κόρη του Ευκολίνου και γυναίκα του Διοδώρου. Στα ελληνιστικά χρόνια χρονολογείται ένα μαρμάρινο επίκρανο που βρέθηκε στο χωριό, ενώ στην ίδια πιθανόν εποχή χρονολογούνται μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη θόλου, που βρέθηκαν δυτικά του χωριού.

Σε δύο ανασκαφικές περιόδους (1986-87) ανασκάφτηκε ΝΔ του αρχαίου οικισμού τεράστιο ταφικό «Ηρώον», μοναδικό στον ελληνικό χώρο (Εικ. 3-4).

Έχει κυκλική κρηπίδα κτισμένη από επτά δόμους, ύψους 4,20 μ. και περιμέτρου 158,5 μ. Ο πόδας βάση του οποίου κτίστηκε το μνημείο είναι αυτός των 32,8 μ., που είναι το ύψος του πρώτου ορατού δόμου. Οι λιθόπλινθοι του μνημείου είναι από ασβεστόλιθο, εκτός από τον κατώτερο δόμο, το στερεοβάτη, που είναι από ντόπιο πωρόλιθο. Οι λιθόπλινθοι των δόμων της κρηπίδας του συνδέονται μεταξύ τους με σιδερένιους συνδέσμους και γόμφους μολυβδοχοημένους. Ο πρώτος κατώτερος δόμος έχει ύψος 60 εκ., ο δεύτερος, που εισέχει 20 εκ., έχει ύψος 32,8 εκ. Ο τρίτος δόμος, που εισέχει και αυτός γύρω στα 20 εκ. από το δεύτερο, έχει ύψος 51 εκ., όπως και ο τέταρτος δόμος. Το ύψος του έκτου δόμου είναι 67 εκ., ενώ του τελευταίου καταλυπτήρα ή γείσου είναι γύρω στα 27 εκ. Τα μέλη αυτά του έβδομου δόμου φέρουν στην πρόσοψή τους, πάνω ταινία (ύψους 9,5 εκ.) και κάτω μεγάλο κυρτό κυμάτιο (ύψους 17 εκ.). Ομοιώματα στρογγυλών μακεδονικών ασπίδων, χωρίς άντυγα και ανάγλυφη διακόσμηση έφεραν οι λιθόπλινθοι του έκτου δόμου κατά διαστήμα-

τα (Εικ. 5). Οι ασπίδες έχουν διάμετρο 62 εκ. και μέγιστη αναγλυφική έξαρση 6,5 εκ. Το μακεδονικό πεζικό είχε δύο ειδών ασπίδες. Την ασπίδα που έφεραν οι Μακεδόνες οπλίτες (διαμέτρου 87 εκ.) και τη μικρότερη κατά 25 εκ. στρογγυλή μακεδονικού τύπου χωρίς άντυγα και ελαφρά κοίλη (διαμέτρου 62 εκ.), όπως μας πληροφορεί ο Ασκληπιόδοτος στο έργο του «Τέχνης Τακτικής, 5». Οι στρατιώτες της μακεδονικής φάλαγγας έφεραν την ασπίδα του δεύτερου τύπου κρεμασμένη με τελαμώννα στον αριστερό ώμο, μπροστά στο στήθος στη μάχη και στη ράχη κατά την πορεία. Στη μάχη οι φαλαγγίτες κρατούσαν με τα δυο τους χέρια τη μακρά 5,5 μ. και βαριά 6.215 κιλά κρηνείνη σάρισσα, φορούσαν κοντό χιτώνα, περικνημίδες, αλλά δε φορούσαν θώρακα στο στήθος, για να κινούνται πιο ελεύθερα στις διάφορες κινήσεις και κτυπήματα της φάλαγγας. Αντίθετα η μικρή, ελαφριά και ρηχή χάλκινη ασπίδα, τους παρείχε την απαραίτητη αμυντική προστασία. Παρόμοια ομοιώματα ασπίδων βρέθηκαν στη Βέροια, που προέρχονται από μεγάλο ταφικό ελληνιστικό μνημείο.

Στο ανατολικό τμήμα του μνημείου υπάρχει δρόμος (μήκος 7,5 μ. και 3,3 μ. πλάτος) με αναλημματικούς τοίχους, που θεμελιώνονται κλιμακωτά. Ο δρόμος κατέληγε στην περιφέρεια της κρηπίδας του «Ηρώου». Ακολουθεί ένας μικρός ορθογώνιος χώρος, που θα μπορούσε να ονομαστεί «αυλή», όπως και στον τάφο της Πύδνας. Μετά υπάρχει ένας ορθογώνιος χώρος διαστάσεων 7,80 μ. x 4,70 μ.) που προοριζόταν για να δεχτεί μακεδονικό τάφο (Εικ. 6). Τάφος όμως δε χτίστηκε ούτε τελείωσε η εξωτερική όψη της κρηπίδας στο ΒΔ τουλάχιστον τμήμα που σώζεται, γιατί δεν είχε υποστεί την «απεργασία», δηλ. το τελικό λάξευμα των όψεων των λιθοπλίνθων της. Μπορεί όμως κανείς να σπουδάσει ένα ημιτελές μνημείο και εδώ βρίσκεται και η μεγάλη σημασία του «Ηρώου». Προοριζόταν για «Ηρώο» κάποιου στρατιωτικού εταίρου του μακεδονικού κράτους, που καταγόταν από την κώμη του Αρχοντικού. Για κάποιους λόγους το «Ηρώο» δε χρησιμοποιήθηκε παρά τις μεγάλες δαπάνες, που είχαν ήδη αναλωθεί. Το μνημείο με βάση την κεραμική, που βρέθηκε στις κοίτες των αναλημματικών τοίχων του δρόμου και της κρηπίδας του χρονολογείται στα χρόνια του Αντιγόνου Γονατά (276-239 π.Χ.).

Το μνημείο του Αρχοντικού είναι πολύ σημαντικό, γιατί έχει πολλές αρχιτεκτονικές ιδιορρυθμίες.

Για το σχηματισμό του κωνικού τύμβου χρησιμοποιήθηκε ένα μέρος του φυσικού λόφου που υπήρχε, ενώ ο υπόλοιπος επιχωματώθηκε με τη βοήθεια της κυκλικής κρηπίδας. Αυτά έγιναν για στατικούς και οικονομικούς λόγους. Ο στερεοβάτης της κρηπίδας του μνημείου είναι τοποθετημένος μέσα σε κοίτη του φυσικού βράχου. Στο νότιο τμήμα του, όπου λείπει ο βράχος δημιουργείται ιδιαίτερη υποθεμελίωση από λιθοπλίνθους, λατύπη και χώμα για να πατήσει ο κατώτερος δόμος. Έχει πειόσχημους ή πελεκινόσχημους σιδερένιους μολυβδοχορημένους συνδέσμους, για την οριζόντια σύνδεση των λιθοπλίνθων του κάθε δόμου της κρηπίδας και γόμφους για την κάθετη σύνδεσή τους. Έχει εσωτερικά της κρηπίδας, από το στερεοβάτη μέχρι τον καταλυπτήρα κατά διαστήματα τοίχους αντιστήριξης από λιθοπλίνθους, που συνδέονται μερικές φορές με τις λιθοπλίνθους της κρηπίδας. Το πλάτος της κρηπίδας του μειώνεται σταδιακά από κάτω προς τα πάνω, επειδή μικραίνουν τα φορτία των

χωμάτων. Η κρηπίδα που στήριζε τον κωνικό τύμβο στον έκτο δόμο έχει ομοιώματα μακεδονικών μικρών ασπίδων. Ο κατηφορικός δρόμος του μνημείου, λαξευμένος στο φυσικό βράχο έχει αναλημματικούς τοίχους, που θεμελιώνονται κλιμακωτά προς τα δυτικά, βρίσκεται έξω από την περίμετρο της κρηπίδας του, κάτι εντελώς πρωτότυπο. Το ορθογώνιο λάξευμα για την τοποθέτηση του μακεδονικού τάφου, βρίσκεται 13,5 μ. ανατολικά από το κέντρο του τύμβου, για την ευκολότερη στέγαση και πρόσβαση.

Το μνημείο αυτό, που ουσιαστικά είναι ένας τύμβος με κρηπίδα, προοριζόταν για «Ηρώο». Παρόμοιο ηρώο βρέθηκε στο Belevi¹⁸ κοντά στην Έφεσο. Μεγάλος τύμβος με κτιστή κυκλική κρηπίδα, αλλά με πολλές διαφορές από το «Ηρώο» του Αρχοντικού βρέθηκε και στη Θράκη, στους βόρειους πρόποδες της Ροδόπης (Mal-tepe)¹⁹.

Οι δεκαπέντε τύμβοι που εντοπίστηκαν στην πελλαία χώρα αποτελούν το μεγαλύτερο αριθμό τύμβων, σε σχέση με τους τύμβους οποιασδήποτε άλλης μακεδονικής πόλης. Αυτό βέβαια εξηγείται, γιατί η Πέλλα ήταν η πρωτεύουσα της Μακεδονίας κατά τη μεγάλη ακμή των Μακεδόνων και σ' αυτήν και στη χώρα της ήταν εγκατεστημένος μεγάλος αριθμός εταίρων.

Η τοπογραφική έρευνα της πελλαίας χώρας, θα μας οδηγήσει στον εντοπισμό και άλλων τύμβων. Η συστηματική ανασκαφή των τύμβων αυτών, θα προσφέρει πολλά νέα στοιχεία στο μακεδονικό πολιτισμό.

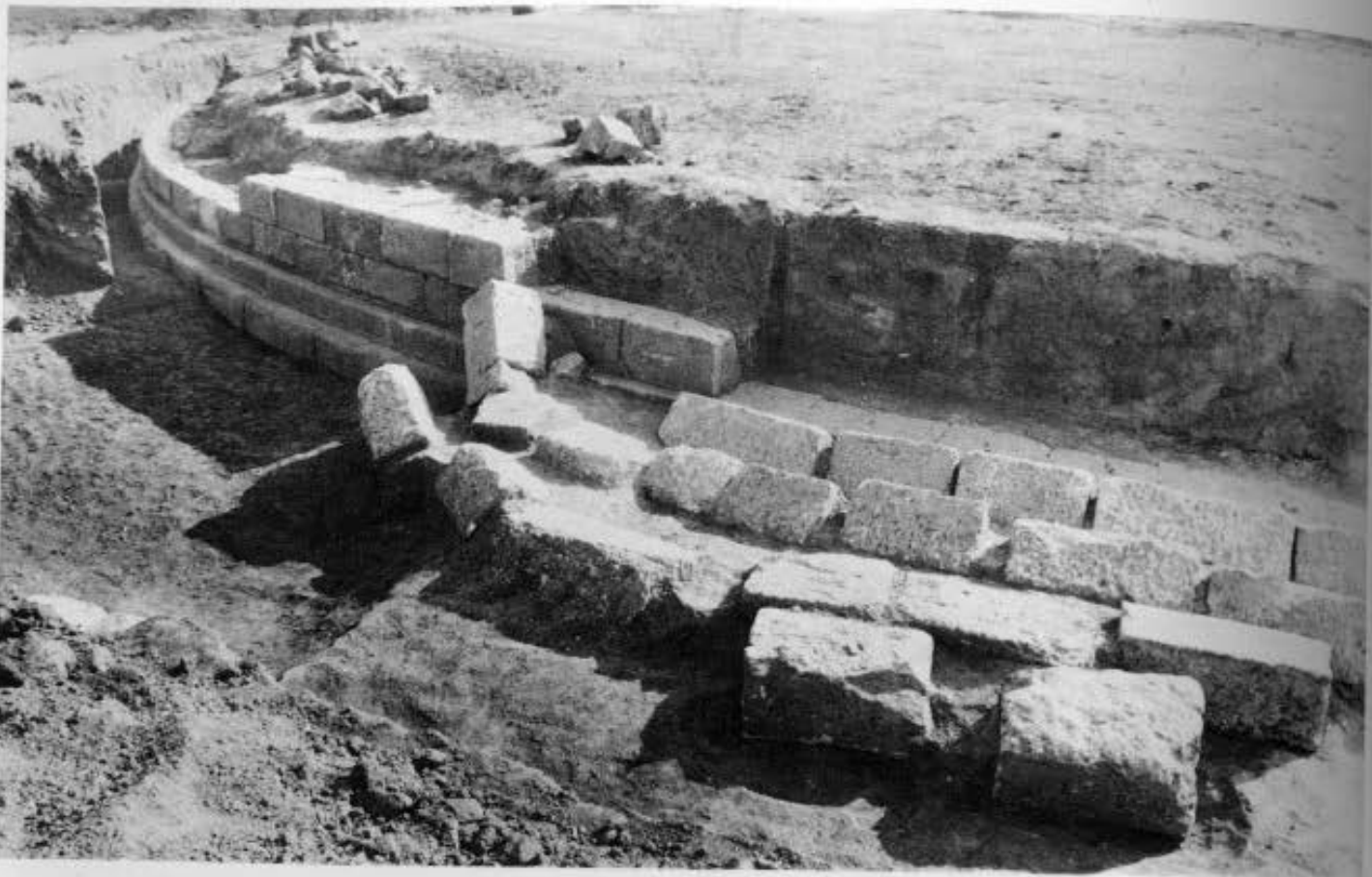
Έδεσσα,
Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων

Παύλος Χρυσσοστόμου

18. Βλ. Österreichisches Archaeologisches Institut, Grabungen 1966, 12-16 και 1971-72, 40-46.
19. Βλ. Izvestija τ. II, 1937, 7-79, ειχ. 5-17.

μεγάλος κιβωτιόσχημος τάφος, που ανασκάφτηκε στο δυτικό άκρο του έκτου ανατολικού τύμβου της Πέλλας.
2. Ο δεύτερος τύμβος δυτικά της Πέλλας.

3, 4. Το «Ηρώ» του Αρχαϊκού Γιαννιτσών. Ἐποψη ἀπὸ δυτικά.

5. Το «Ηρώο» του Αρχοντικού Γιαννιτσών. Μιά από τις ανάγλυφες ασπίδες μακεδονικού τύπου, που υπήρχαν στον έκτο δόμο της κρηπίδας του μνημείου. 6. Ο δρόμος με τους αναλημματικούς τοίχους και το όρυγμα για την τοποθέτηση του μακεδονικού τάφου.